

УДК 342.7

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-9\(15\)-508-519](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-9(15)-508-519)

Ольховик Люмила Анатоліївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та правосуддя, Одеський національний університет ім.І.І.Мечникова м.Одеса, Французький бульвар 24/26, тел.: (067) 965-71-88, [https:// orcid.org/009000091163902](https://orcid.org/009000091163902)

ЗАХИСТ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ рф

Анотація. Дана робота має на меті дослідити захист конституційного права на життя під час збройної агресії рф, проаналізувати способи національного та міжнародного захисту його. В роботі ми виділили способи обмеження права на життя людини: самозахист, необхідна оборона, самогубство, евтаназія, аборт. В умовах збройного конфлікту цей перелік можна продовжити: збройна агресія, тероризм. Дослідили міжнародне законодавство щодо права людини на життя: Меморандум «Про наслідки війни в Україні у сфері захисту прав людини», Загальну декларацію прав людини 1948 року, Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенцію Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини 1995 року. Особлива увага в роботі приділяється Женевському праву. Основу сучасного Женевського права складають чотири конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р.: 1) Конвенція про поліпшення участі поранених і хворих у діючих арміях; 2) Конвенція про покращення участі поранених і хворих осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; 3) Конвенція про поводження з військовополоненими; 4) Конвенція про захист цивільного населення під час війни і Додаткові протоколи до них. Серед способів захисту права на життя виділили: самозахист, можливість об'єднуватися в політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод; проводити збори, мітинги та демонстрації; направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення до органів державної влади; захищати в суді свої права і свободи; звертатися за захистом своїх прав до президента країни, як гаранта Конституції та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних установ або органів, яким є Міжнародний кримінальний суд. Україні, в ситуації що склалася, треба як найшвидше ратифікувати Римський статут

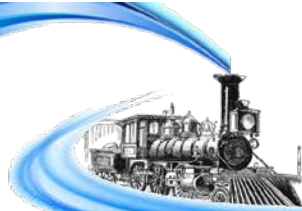
Міжнародного кримінального суду, що дозволить привести у відповідність національне Кримінальне законодавство з міжнародним та швидко реагувати на виклики збройного конфлікту.

Ключові слова: збройна агресія, збройний конфлікт, право на життя, обмеження права, способи захисту права.

Olkhovyk Lyumila Anatolyivna candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the Department of Constitutional Law and Justice, I.I. Mechnikov Odesa National University, 24/26 French Boulevard, Odesa, tel.: (067) 965-71-88, [https:// orcid.org/009000091163902](https://orcid.org/009000091163902)

PROTECTION OF THE CONSTITUTIONAL RIGHT OF A MAN TO LIFE DURING ARMED AGGRESSION of the Russian Federation

Abstract. This work aims to investigate the protection of the constitutional right to life during armed aggression, to analyze the methods of national and international protection of it. In the work, we identified ways of limiting the right to human life: self-defense, necessary defense, suicide, euthanasia, abortion. In the conditions of an armed conflict, this list can be extended: armed aggression, terrorism. International legislation on the human right to life was studied: Memorandum "On the Consequences of the War in Ukraine in the Protection of Human Rights", the Universal Declaration of Human Rights of 1948, the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the International Covenant on Civil and Political Rights, the Convention of the Commonwealth of Independent States on Rights and Fundamental Freedoms person in 1995. The work pays special attention to Geneva law. The basis of modern Geneva law consists of four conventions on the protection of war victims from August 12, 1949: 1) Convention on improving the participation of the wounded and sick in active armies; 2) Convention on improving the participation of wounded and sick shipwrecked members of the armed forces at sea; 3) Convention on the Treatment of Prisoners of War; 4) Convention on the Protection of the Civilian Population in Time of War and Additional Protocols thereto. Among the ways of protecting the right to life, the following were highlighted: self-defense, the opportunity to join political parties and public organizations to exercise and protect one's rights and freedoms; to hold meetings, rallies and demonstrations; send individual or collective written appeals to state authorities; defend their rights and freedoms in court; apply for the protection of their rights to the president of the country, as the guarantor of the Constitution and the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for human rights; apply for the protection of their rights and freedoms to relevant international institutions or bodies, such as the International Criminal Court. In the current situation, Ukraine needs to ratify the Rome Statute of the International

Criminal Court as soon as possible, which will make it possible to bring the national criminal legislation into line with the international one and quickly respond to the challenges of the armed conflict.

Keywords: armed aggression, armed conflict, right to life, limitations of the right, ways of protecting the right.

Постановка проблеми. Збройний напад РФ на самостійну, незалежну державу в центрі Європи спричинив серйозні, масові порушення конституційних прав людини і міжнародного гуманітарного права, що мало катастрофічні наслідки для здійснення народом України практично всіх прав людини, фундаментальним серед яких є право на життя. В умовах війни практично беззахисним є основне право людини – право на життя. Вбивства й тілесні ушкодження, викрадення людей на захоплених територіях і примусове вивезення, катування та нелюдське поводження, зґвалтування та інші форми насильства – є прямим порушенням права на життя.

З кожним днем РФ все більше коштів використовує на найсучасніше озброєння з більш могутніми засобами ураження, що є більш руйнівним та більш нищівним. ООН назвала кількість загиблих і поранених цивільних в Україні з 24 лютого 2022 року по 18 квітня 2023 їх кількість сягає 22904, з них загинуло 8 534 осіб, ще 14 370 було поранено [1]. Спостерігачі вважають, що фактичні цифри значно вищі, оскільки отримання інформації з деяких місць, де тривають інтенсивні бойові дії, було відкладено, а багато звітів все ще очікують підтвердження.

Зафіксовано численні порушення конституційного права на життя вчиненні російськими військовими: свавільні вбивства та насильницькі зникнення, порушень заборони катувань та жорстокого поводження, зокрема гендерного насильства та сексуального насильства, пов'язаного з війною та порушень права на свободу та безпеку, включаючи викрадення та свавільні затримання, або утримання осіб під вартою без зв'язку із зовнішнім світом. Тільки в Київській області після деокупації виявлено щонайменше 1200 тіл мирних жителів [2], тобто наявне порушення конституційного права захистлюдини на життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження захисту права людини на життя під час збройної агресії зробили О. Грабовецький, Н. Горас, А. В. Джуська, А. Я. Палюх, К. Сагайдак, В.А. Дорошенко, О. Бойко, О. Бунчук.

Дана робота має на меті дослідити захист конституційного права на життя під час збройної агресії, проаналізувати способи національного та міжнародного захисту його.

Виклад основного матеріалу. Агресія супроводжується безпрецедентним знищенням цивільного населення, включаючи дітей, руйнуванням українських міст, культурних і духовних цінностей, що змушує керівництво країни і звичайних людей наряду з потужною збройною відсіччю ворогові, шукаючи міжнародного захисту, справедливості та покарання агресора, апелювати (звертатися) і до норм міжнародного гуманітарного права [3]. Декларація прав людини і громадянина 1789 р., яку прийняв революційний Конвент Франції і котра аж до нинішнього століття була одним із найпрогресивніших документів у галузі прав людини, а актуальність її зберігається й у наші дні. Саме в ній чи не найперше у світі юридично закріплене право людини на життя.

Загальна декларація прав людини 1948 року – перший універсальний міжнародний акт з прав людини. Стаття 6 якої наголошує, що «Право на життя є невід'ємне право кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя» [4]. Далі цю думку підтримує Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка у ст.2 наголошує: «Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання» [5]. При цьому Європейська конвенція у ст.3 містить пряму заборону катування: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню» [5]. Цю ідею підтримує Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року у ст.6 визначає, що «Право на життя є невід'ємне право кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя» [6]. «Відповідно до ст. 2 Конвенції Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини (1995 р.) право кожної людини на життя охороняється законом. Ніхто навмисно не може бути позбавлений життя. Смертна кара, доки вона не відмінена, може застосовуватись тільки за вироком суду за особливо тяжкі злочини» [7].

Цивільне населення потребує захисту МГП у двох аспектах: 1) під час активної фази збройного конфлікту – від того, щоб стати об'єктом збройного нападу та наслідків застосування сили проти військових об'єктів і комбатантів противника; 2) коли вони потрапляють під владу супротивника (зокрема, коли опиняються на території супротивної держави) [8]. В цьому випадку застосовується так зване Женевське право.

Основу сучасного Женевського права складають чотири конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р.: 1) Конвенція про поліпшення участі поранених і хворих у діючих арміях; 2) Конвенція про покращення участі

поранених і хворих осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; 3) Конвенція про поводження з військовополоненими; 4) Конвенція про захист цивільного населення під час війни і Додаткові протоколи до них від 8 червня 1977 р.: Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. стосовно захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, Додатковий протокол II до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. стосовно захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру і Додатковий протокол III до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми від 08 грудня 2005 р. Всі чотири Женевських конвенції ратифіковані Україною 03.07.54 р. із застереженнями, які пізніше були зняті; Додаткові протоколи I II, ратифіковані 18.08.89 р., а Протокол III – 22.10.2009 р. Зазначені нормативно-правові акти являють собою систему правил, спрямованих на захист прав людини під час збройних конфліктів. Їх дотримання є обов'язковим у разі будь-якого збройного конфлікту міжнародного характеру (за участю двох чи більше держав) або неміжнародного характеру (в межах однієї держави) [9].

Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року передбачає особливий захист «цивільних осіб, які не беруть участі в бойових діях та, перебуваючи в зонах, не виконують жодної роботи воєнного характеру» [10] з боку нейтральної держави чи якоїсь гуманітарної організації шляхом звернення до протилежної сторони конфлікту. Особливу увагу дана конвенція у ст. 16 приділяє більш вразливим категоріям людей: «Поранені та хворі, а також інваліди та вагітні жінки перебувають під особливим захистом і користуються особливим шануванням. Настільки, наскільки дозволяють воєнні фактори, які необхідно враховувати...»[10]

Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року передбачає можливість укладення сторонами конфлікту місцевих угод про евакуацію з обложених або оточених зон поранених, хворих, інвалідів, осіб похилого віку, дітей і породілей та про пропуск служителів культу всіх віросповідань, медичного персоналу та санітарного майна на їхньому шляху до таких зон. Передбачається також спеціальний захист для цивільних лікарень якщо вони організовані для надання допомоги пораненим, хворим, інвалідам та породіллям, за жодних обставин не можуть бути об'єктом нападу, натомість вони завжди користуються повагою сторін конфлікту й перебуватимуть під їхнім захистом. Держави, які є сторонами конфлікту, забезпечують усі цивільні лікарні свідоцтвами, які підтверджують, що вони є цивільними лікарнями та що будівлі, які вони займають, не використовуються для жодних цілей, які могли б позбавити ці лікарні захисту ...»[10]

Колони автомобілів або санітарні поїзди на суші чи на спеціально оснащених суднах на морі, які перевозять поранених і хворих цивільних осіб,

інвалідів та породілей, користуються повагою та захищаються. Літальні апарати, призначені виключно для транспортування поранених і хворих цивільних осіб, інвалідів та породілей або для транспортування медичного персоналу й санітарного майна, не можуть бути атаковані, натомість користуються повагою, коли вони летять на висоті, в час та за маршрутами, які спеціально погоджені всіма заінтересованими сторонами конфлікту. Вони можуть бути позначені відмітною емблемою ...»[10]. Отже, дана Конвенція передбачає також і захист цивільних об'єктів. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року передбачає захист життя декількох категорій громадян: -цивільне населення, що не бере безпосередньої участі у збройному конфлікті; -люди, які перебувають на окупованій території;- люди, яких евакуюють в безпечні зони,- поранені,- хворі, -інваліди, -особи похилого віку, -діти, -породілля.

Женевська конвенція про поводження з військовополоненими у ст.3 передбачає, що «з особами, які не беруть активної участі у воєнних діях, зокрема з тими особами зі складу збройних сил, які склали зброю, а також тими, які припинили участь у воєнних діях у зв'язку з хворобою, пораненням, триманням під арештом чи з будь-якої іншої причини, поводяться за будь-яких обставин гуманно, без будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, релігії чи вірування, статі, походження чи майнового становища чи будь-якими іншими аналогічними критеріями [11].

Із цією метою заборонено зараз і надалі вчиняти стосовно зазначених вище осіб такі дії: а) насилля над життям та особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури; б) захоплення заручників; с) наругу над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження; d) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії визнані цивілізованими народами як необхідні» [11].

Детально права цивільних осіб під час воєнних конфліктів регулює «Право Женеви» — частина міжнародного гуманітарного права, норми якого спрямовані на полегшення страждань жертв збройних конфліктів. «Право Женеви» отримало таку назву у зв'язку із низкою конвенцій, які були підписані ще у середині 20 століття у місті Женеві. Вони покликані захищати права: цивільного населення, військовополонених, поранених під час ведення воєнних дій [12].

Адже військові рф порушили усі положення Женевських конвенцій щодо права на життя цивільного населення та військовополонених, а саме: вбивство, катування, тортури, викрадення, жорстоке поводження, наруга,

образливе та принизливе поводження насилля, гвалтування, причому гвалтують усіх: жінок, чоловіків, молодих дівчат, літніх жінок, немовлят. Це звірі, яким невідомі будь-які моральні принципи. Ці потвори придумали такий вишуканий вид тортур, як кастрація наших військовополонених, наших героїв. Про це не згадується в жодному міжнародному документі, бо люди з здоровим глуздом не могли таке передбачити. Ці покидьки бомблять лікарні, пологові будинки, школи, дитячі садочки, театри де переховуються діти, знищують інфраструктуру країни, зтирають з лиця землі міста і села. Міжнародне гуманітарне право де-факто існує, але де-юре воно не працює у випадку збройної агресії рф в Україні.

Що ж стосується національного законодавства, то ст.21 Конституції України відмічає, що «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» [13]. Це положення є ключовим у визнанні права людини на життя за Конституцією України. Право на життя належить людині від народження і захищається державою. « Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя» (Ст.27 Конституції України) [13]. Академічний тлумачний словник української мови слово «сваволя» трактує як «воля, не узгоджена із законами соціальної природи, тобто природними законами життя людей у суспільстві й, зокрема, законами природного права. Проявляється у вчинках, що суперечать законам соціальної природи і не відповідають здоровому глузду. Свавільний, який діє на власний розсуд, не зважаючи на волю й думку інших; самовільний» [14]. Саме свавільно військовослужбовці рф вже другий рік знищують мирне населення України: жінок, дітей, літніх людей, інвалідів, хворих, породілля, попри положення міжнародного законодавства.

Зміст ст. 27 Конституції України, на думку фахівців конституційного права, свідчить про те, що в Україні діє принцип не абсолютного, а відносного права на життя: «Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя», тобто людина може бути позбавлена життя за наявності певних підстав, передбачених законом. В Конституції України відбулося «проголошення невід'ємності права на життя, яке належить кожній людині незалежно від раси, кольору шкіри, політичних переконань, громадянства тощо. Невід'ємність права на життя слід розглядати як наслідок природності цього права» [15]. Оскільки в Україні діє принцип відносного права на життя, існують «способи обмеження права на життя людини: самозахист, необхідна оборона, самогубство, евтаназія, аборт» [16]. В умовах збройного конфлікту цей перелік можна продовжити: збройна агресія, тероризм.

Україна вже другий рік живе в умовах воєнного стану. Воєнний стан – це особливий правовий режим, який може впроваджуватись на певних територіальних одиницях держави, або ж охоплювати усю її територію.

Відповідно до статті 64 Конституції України в умовах воєнного стану можуть встановлюватись окремі обмеження щодо прав і свобод громадян [13].

Не всі права та свободи можуть бути обмежені. Зокрема, Конституцією України встановлено, що в період дії воєнного стану не може бути обмежені: право на життя, право на повагу до гідності особи, право на свободу та особисту недоторканність, право на житло, право на шлюб тощо [12].

Перш за все існують національні форми захисту прав людини, в тому числі і права на життя, першою серед яких є самозахист. Основний Закон держави передбачає право кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Для забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, Конституція і законодавство України передбачають можливість здійснення громадянами певних дій, а також утворення системи органів держави, призначенням якої є допомога громадянам у реалізації й захисті їх прав. Відповідно до Конституції України передбачена можливість здійснення громадянами дій, спрямованих на захист їх прав і свобод, таких як: захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань; об'єднуватися в політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод; проводити збори, мітинги та демонстрації; направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення до органів державної влади; захищати в суді свої права і свободи; звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних установ або органів [13].

Загальновідомими формами захисту прав, свобод та інтересів людини є: захист органами публічної влади (адміністративна форма); захист громадськими організаціями (громадська форма); самозахист; конституційне право на звернення; діяльність органів прокуратури; діяльність системи органів внутрішніх справ; судовий захист та контроль тощо [17].

Президент України займає особливе місце у системі гарантій та зобов'язаний сприяти формуванню відповідних механізмів контролю та забезпечення реалізації прав і свобод людини й громадянина, створювати умови нетерпимого ставлення до будь-яких випадків порушення таких прав і свобод [13].

Також в системі поділу влади функціонує інститут Уповноваженого з прав людини, який виконує публічнопредставницьку функцію, діяльність котрого доповнює існуючі засоби захисту прав і свобод громадян [18].

Коли в умовах збройної агресії національні форми захисту прав людини не діють, вступає міжнародне гуманітарне право від Загальної декларації прав людини, Женевських конвенцій до Римського Статуту і Міжнародного кримінального суду.

Так відповідно до Римського статуту Міжнародний кримінальний суд має юрисдикцію стосовно таких злочинів: а) злочин геноциду; б) злочини проти людяності; с) воєнні злочини; d) злочин агресії [19].

«В українському Кримінальному кодексі немає такого поняття, як злочини проти людяності. При тому що вони вчиняються на території України збройними силами російської федерації і ангажованими з ними збройними формуваннями» [20]. В статті 7 Римського Статуту «злочин проти людяності» означає будь-яке з таких діянь, коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено: а) вбивство; б) винищення; с) оборнення в рабство; d) депортація або насильницьке переміщення населення; е) ув'язнення або інше жорстке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права; f) катування; g) згвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства; h) переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна ідентифікувати, за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними, як це визначено в пункті 3, або іншими ознаками, що загально визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, у зв'язку з будь-яким діянням, зазначеним в цьому пункті, чи будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду; i) насильницьке зникнення осіб; j) злочин апартеїду; k) інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю [19].

Більшість злочинів проти людяності є настільки тяжкими, що призводять до позбавлення життя людини, проти якої вчиняється такий злочин.

Право на життя в умовах війни стає майже беззахисне. Рішення міжнародних і національних судів щодо дотримання права на життя під час збройних конфліктів не завжди вносять ясність, оскільки часто вони стають підставою погроз для урядів припинити участь у міжнародних механізмах захисту прав людини. Механізми захисту права на життя потребують удосконалення. Адже, говорячи про міжнародні нормативні акти, які захищають право людини на життя, варто зазначити, що міжнародне право не містить обов'язкової норми щодо паралельного застосування під час збройних конфліктів норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини [21].

Україна підписала Римський статут ще 20 січня 2000 року, але не ратифікувала його, хоча після підписання Угоди про асоціацію з

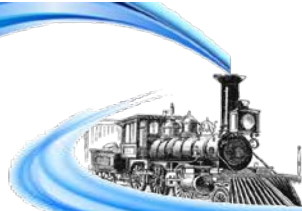
Європейським Союзом у 2014 році ратифікація цього документу є одним із прямих міжнародних зобов'язань України. Ратифікація Статуту дозволила б привести у відповідність національне кримінальне законодавство з міжнародним.

Висновки. В даній роботі ми виділили способи обмеження права на життя людини: самозахист, необхідна оборона, самогубство, евтаназія, аборт. В умовах збройного конфлікту цей перелік можна продовжити: збройна агресія, тероризм. Серед способів захисту права на життя виділили: самозахист, можливість об'єднуватися в політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод; проводити збори, мітинги та демонстрації; направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення до органів державної влади; захищати в суді свої права і свободи; звертатися за захистом своїх прав до президента країни, як гаранта Конституції та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних установ або органів, яким є Міжнародний кримінальний суд.

Україні, в ситуації що склалася, треба як найшвидше ратифікувати Римський статут Міжнародного кримінального суду, що дозволить привести у відповідність національне Кримінальне законодавство з міжнародним та швидко реагувати на виклики збройного конфлікту.

Література:

1. ООН назвала кількість загиблих і поранених цивільних в Україні з 24 лютого 2022 року/ Слово і діло [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2023/04/18/novyna/bezpeka/>
2. Меморандум «Про наслідки війни в Україні у сфері захисту прав людини» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://rm.coe.int/-/1680a7390c>
3. Грабовецький О. Право і людина на війні [Електронний ресурс] / О. Грабовецький. Режим доступу: <https://nubip.edu.ua/node/118612>
4. Загальна декларація прав людини 1948 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/>
5. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols>
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/>
7. Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини 1995 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/>
8. Горас Н. Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів/ Н. Гарас // Актуальні проблеми правознавства 2022. №4-С.134.
9. Міжнародне публічне право. Міжнародний захист прав людини: навч. посібник. За загальною редакцією Т.Л. Сироїд. Харків: Право, 2019. С. 128–129.

10. Женеvська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://redcross.org.ua/wp-content/uploads/>
11. Женеvська конвенція про поводження з військовополоненими [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
12. Сагайдак К. Права цивільних осіб під час війни: основи, особливості [Електронний ресурс]. / К.Сагайдак Режим доступу: <https://pravo.ua/prava-tsyvilnykh-osib-pid-chas-viiny-osnovy-osoblyvosti/>
13. Конституція України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii>
14. Академічний тлумачний словник української мови: в 11 томах. К. 1978. Том 9. С. 63
15. Джуська А. В., Палюх А. Я. Конституційне право людини на життя в Україні: сучасний підхід/ А. В. Джуська, А. Я. Палюх // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2019. № 4. С.48.
16. Ольховик Л.А. Право на життя - основне конституційне право людини [Електронний ресурс] / Л.А.Ольховик/Наукові інновації та передові технології.2023.- №11 Режим доступу: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/index>
17. Дорошенко В.А. Правові механізми захисту прав людини під час війни/ В.А. Дорошенко //Юридичний науковий електронний журнал. 2023.№2. С.324.
18. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. Дата оновлення 31.03.2023, р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#top>.
19. Римський статут Міжнародного кримінального суду [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
20. Бойко О. Як захистити права людини під час війни. Відповідають правники [Електронний ресурс]/ О. Бойко // Суспільне Новини. Режим доступу: <https://suspilne.media/380615-ak-zahistiti-prava-ludini-pid-cas-vijni-vidpovidaut-pravniki/>
21. Бунчук О. Право на життя в умовах війни [Електронний ресурс] / О. Бунчук. Режим доступу: <https://law.chnu.edu.ua/pravo-na-zhyttia-v-umovakh-viiny/>

References:

1. The UN named the number of dead and wounded civilians in Ukraine since February 24, 2022 / Word and deed Access mode: <https://www.slovoidilo.ua/2023/04/18/novyna/bezpeka/>. [in Ukrainian].
2. Memorandum "On the consequences of the war in Ukraine in the field of human rights protection" [Electronic resource]. Access mode: <https://rm.coe.int/-/1680a7390c>. [in Ukrainian].
3. Hrabovetskyi O. Law and man at war [Electronic resource]. Access mode: <https://nubip.edu.ua/node/118612>. [in Ukrainian].
4. Universal Declaration of Human Rights of 1948 [Electronic resource]. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/>. [in Ukrainian].
5. European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 [Electronic resource]. Access mode: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols>. [in Ukrainian].
6. International Covenant on Civil and Political Rights [Electronic resource]. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/>. [in Ukrainian].
7. Convention of the Commonwealth of Independent States on Human Rights and Fundamental Freedoms of 1995 [Electronic resource]. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/>. [in Ukrainian].
8. Horace N.(2022) International protection of human rights during armed conflicts// Actual problems of legal science 2022. No. 4. P. 134. . [in Ukrainian].

9. International public law. International protection of human rights: training. manual. Under the general editorship of T.L. Raw food Kharkiv: Pravo, 2019. 494 p. P. 128–129. [in Ukrainian].
10. Geneva Convention for the Protection of the Civilian Population in Time of War of 1949 [Electronic resource]. Access mode: <https://redcross.org.ua/wp-content/uploads/>. [in Ukrainian].
11. Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War [Electronic resource]. Access mode: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
12. Sagaidak K. Rights of civilians during the war: basics, features [Electronic resource]. Access mode: <https://pravo.ua/prava-tsyvilnykh-osib-pid-chas-viiny-osnovy-osoblyvosti/>. [in Ukrainian].
13. Constitution of Ukraine [Electronic resource]. Access mode: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii>. [in Ukrainian].
14. Academic explanatory dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes. K. 1978. Volume 9. P. 63. [in Ukrainian].
15. Dzhuska A. V., Palyukh A. Ya. (2019) Constitutional human right to life in Ukraine: a modern approach. // Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs. 2019. No. 4. P.48. . [in Ukrainian].
16. Olkhovyk L. (2023) The right to life - the basic constitutional right of a person// Scientific innovations and advanced technologies. 2023.- No. 9 [Electronic resource]. Access mode: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/index>. [in Ukrainian].
17. Doroshenko V.A. (2023) Legal mechanisms for the protection of human rights during the war// Legal scientific electronic journal. 2023. No. 2. - P. 324. (P. 323-326) . [in Ukrainian].
18. About the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for human rights: Law of Ukraine dated 12.23.1997 No. 776/97-VR. Date of update 03/31/2023, [Electronic resource]. Access mode: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#top>. [in Ukrainian].
19. Rome Statute of the International Criminal Court [Electronic resource]. Access mode: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. [in Ukrainian].
20. Boyko O. How to protect human rights during war. Lawyers answer// Social News [Electronic resource]. Access mode: <https://suspilne.media/380615-ak-zahistiti-prava-ludini-pid-cas-vijni-vidpovidaut-pravnyky/>. [in Ukrainian].
21. Bunchuk O. The right to life in war conditions [Electronic resource] / Access mode: <https://law.chnu.edu.ua/pravo-na-zhyttia-v-umovakh-viiny>. [in Ukrainian].